Over ‘Niemands land’ van Marcel van Dam

Eind 2009 verscheen *Niemands land*, een geruchtmakend boek waarin Marcel van Dam autobiografische, sociologische en politieke observaties samenbindt tot een ‘biografie van een ideaal’. ‘Hoe werd de opvatting dat we met zijn allen verantwoordelijk zijn voor het welzijn van iedereen verruild voor het neoliberale uitgangspunt dat iedereen verantwoordelijk is voor het eigen welzijn?’, zo vraagt Van Dam zich af in de inleiding. En wat was daarbij de rol van de Partij van de Arbeid, die ooit ook zíjn partij was? In S&D reageren vier lezers op het boek: Ed van Thijn, Romke van der Veen, Petra Stienen en Rutger Zwart. Daarna krijgt Marcel van Dam het woord.

Ed van Thijn: ‘Zijn wij wel bij machte om dwars tegen de tijdgeest in te gaan?’

Als iemand mij in het begin van de jaren tachtig voorspeld had dat Marcel van Dam de PvdA een kwart eeuw later door de linkerzijdeur zou verlaten, zou ik een ambulance hebben gebeld. In die dagen werd hij met zijn indringende verhandelingen over de onweerstaanbare kracht van individualisering — zeker in kleine kring — beschouwd als iemand van de rechtervleugel. In *Niemands land. Biografie van een ideaal* beklaagt hij zich daarover: ‘Den Uyl stond zeker niet alleen in de opvatting dat individualisering rechts was, en een aanpassing van de arrangementen van de verzorgingsstaat daaraan dus ook.’

Van Dam toont in een imposant boek met argumenten, gebaseerd op statistieken die als mokerslagen aankomen, aan dat de PvdA in de afgelopen decennia ten onrechte is meegegaan met de neoliberale tijdgeest. Zo zijn, ook onder kabinetten met de PvdA, de inkomensverschillen alleen maar toegenomen, is de koopkracht van de minima sterk achtergebleven, is de armoede gegroeid en is Nederland het enige OESO-land waar de uitgaven voor sociale bescherming in procenten van het bbp zijn gedaald.

Er is een onderklasse van ‘onrendabelen’ (het woord is een vondst) ontstaan die zich,

in de woorden van Van Dam, op materieel gebied schandelijk in de steek gelaten voelt. Het betreft voornamelijk de mensen met de laagste opleiding en het laagste inkomen, nota bene de doelgroep van de sociaal-democratie.

Van Dam noemt dit een 'breuk in de beschaving' die pas achteraf in alle hevigheid tot hem is doorgedrongen. De verzorgingsstaat die vanaf 1950 in dertig jaar tijd werd opgebouwd, werd met medewerking van de sociaal-democratie in de daaropvolgende dertig jaar weer goeddeels

De Derde Weg heeft het misverstand opgeroepen dat de oude links-rechts-tegenstelling zichzelf zou hebben overleefd

afgebroken. Hij vindt het onbegrijpelijk dat de PvdA de mensen aan de onderkant van de samenleving heeft laten vallen. Toen dat rond het jaar 2000 pas goed tot hem doordrong — de directe aanleiding was de grote belastinghervorming onder Paars II die volledig aan de lagere inkomensgroepen voorbijging — bedankte hij met pijn in het hart voor de partij. 'Blijvende loyaliteit aan die partij zou voor mij verraad hebben betekend aan de beginselen waarin ik altijd ben blijven geloven en waarvoor ik me heb proberen in te zetten.' De breuk in de beschaving leidde ook tot een persoonlijke breuk.

De vraag die mij kwelt, dit alles lezende, is of de sociaal-democratie deze ontwikkeling had kunnen voorkomen. Het spreekt vanzelf dat voor een maatschappijkritische partij (dat zijn we toch nog, hopelijk) de tijdgeest geen vaststaand gegeven kan zijn, maar in welke mate zijn wij bij machte om daar dwars tegenin te gaan? In zijn briljante essay *Herfsttij der democratie*, pal voor zijn dood geschreven, beschrijft J.J.A. van Doorn (ook socioloog) hoe de sociaal-democratie onherroepelijk ten dode is opgeschreven in een postindustriële samenleving waarin de traditionele arbeidersklasse heeft plaatsgemaakt voor een 'bonte mengelmoes van geïndividualiseerde, niet in politiek geïnteresseerde consumenten'.

Alhoewel dit doembeeld mij te ver gaat, rijst toch de vraag of de sterke teruggang van de sociaal-democratie, zelfs in tijden van crisis in het kapitalisme, hiermee samenhangt en in ieder geval de marges voor eigen beleid sterk reduceert. En concreet: is de terugval van de PvdA in de afgelopen decennia het gevolg van een beleid waarin de mensen met de laagste inkomens meer en meer in de kou zijn gezet? Of konden deze mensen steeds minder beschermd worden omdat de PvdA steeds minder in de melk te brokkelen had? Kon dit gebeuren omdat de PvdA ideologisch gezien haar veren had afgeschud en haar niet duidelijk meer voor ogen stond wat nu precies haar 'core business' was? Of heeft ze zich genoodzaakt gezien, juist om haar electorale positie nog een beetje op peil te houden, zich deze tijdgeest toe te eigenen? Was het niet een teken van noodzakelijke modernisering om zich te ontdoen van de oude inkomensreflexen? Was het niet juist een basisfout van dogmatisch oud-links om voortdurend messen te trekken als de sociale minima in het geding kwamen? Was het niet juist de kracht van een volkspartij als de PvdA dat ze niet uitsluitend oog had voor de lagere inkomens maar zich ook openstelde voor de middengroepen? Volgens Wouter Bos was dat een voorwaarde om überhaupt nog draagvlak te vinden voor sociaal beleid.

Het was vanwege dit soort vragen dat ook bij ons belangstelling is ontstaan voor het leerstuk van de Derde Weg. Het leek aantrekkelijk om ons te ontworstelen aan het ijzeren keurslijf van de digitale tegenstelling markt versus overheid en meer ruimte te creëren voor de 'civil society' en, nog belangrijker: de zelfredzaamheid van de burger ('empowerment'). Maar de onrendabelen van Marcel van Dam tonen aan in wat voor een onherbergzaam landschap de sociaal-democratie dan verzeild raakt.

Een van de grote misverstanden die de Derde Weg heeft opgeroepen is dat de oude links-rechts-tegenstelling zichzelf zou hebben overleefd en

dat de toekomst van de sociaal-democratie gebaat zou zijn bij een (fletse) middenkoers. Hoezeer dat op een misvatting berustte was af te lezen aan de opkomst van de SP.

Inmiddels heeft Wouter Bos in zijn recente Den Uyl-lezing afstand genomen van de Derde Weg en de PvdA weer een duidelijker profiel gegeven. Het zal wel toeval zijn dat sindsdien de PvdA weer gestegen is in de opiniepeilingen, een stijging die zich na de verrassende publieks-wissel Bos/Cohen nog verder heeft doorgezet.

Dat is, naar mijn mening, ook de enige manier om weerwerk te kunnen bieden aan het oprukkende populisme. In het mei-nummer van S&D van 2009 vroegen verschillende auteurs zich af of de PvdA geen afscheid zou moeten nemen van haar traditionele achterban die zelf al afscheid had genomen van de PvdA. Een macabere vraagstelling, zeker voor een beginselpartij. Zolang wij geen afscheid nemen van beginselen als eerlijk delen die, door alle tijdgeesten heen, een bruggenhoofd vormden tussen de verschillende groepen kiezers die ons in het verleden tot volkspartij maakten, hoeven Uylianen als Marcel van Dam niet te bedanken. Hoe geïndividualiseerd ze zich ook voelen.

Ed van Thijn is lid van de PvdA.

Romke van der Veen: 'Van Dam zet het ideaal van emancipatie bij het grofvuil'

Marcel van Dams boek *Niemands land* is een behartigenswaardige analyse van de veranderingen die zich de laatste vijfentwintig jaar hebben voltrokken in de Nederlandse verzorgingsstaat. Van Dams stelling is eenvoudig: door de uitvoering van een neoliberale agenda heeft een — ook door hem lang niet opgemerkte — afbraak van de verzorgingsstaat plaatsgevonden. De overheidsuitgaven zijn gedaald, de sociale rechten van burgers zijn ingeperkt en de markt heeft veel publieke taken overgenomen. Kortom: de collectieve verantwoordelijkheid is gedaald en de individuele verantwoordelijkheid is toegenomen.

Het idee achter de neoliberale agenda is dat deze veranderingen de individuele en de collectieve welvaart dienen. Niets is minder waar, stelt Van Dam. De economische voorspoed is niet gediend met vermindering van de collectieve uitgaven. Het is onjuist dat hogere uitgaven aan sociale bescherming noodzakelijk samengaan met een verminderde concurrentiekracht.[1] Ook de individuele welvaart is niet gediend met een afname van de collectieve uitgaven. Integendeel, de welvaart is steeds ongelijker verdeeld geraakt. De koopkracht van uitkeringsgerechtigden is sinds 1980 nauwelijks veranderd, terwijl de koopkracht van werkenden in dertig jaar tijd met bijna 60% is gestegen.[2]

Van Dams grootste bezwaar tegen de neoliberale agenda betreft echter het idee dat iedereen, mits voldoende en juist geprikkeld, gestimuleerd kan worden tot betere prestaties. Anders gezegd, volgens het neoliberale gedachtegoed heeft sociale bescherming averechtse effecten: het minimumloon zorgt ervoor dat economisch minder rendabele mensen niet aan het werk komen. Van Dams bezwaar tegen deze zienswijze is dat er altijd onrendabele mensen zullen zijn en dat juist deze kwetsbare mensen voor de rekening van de neoliberale agenda zullen opdraaien. Zij worden werkende armen met een bijzonder laag inkomen of ze verliezen het recht op een uitkering omdat ze niet inzetbaar zijn en worden afhankelijk van de goedheid van hun familie.

De onvermijdelijke aanwezigheid van onrendabelen onderbouwt Van Dam met wetenschappelijke argumenten, ontleend aan de moderne